

УДК 025.7/9:[002.1-028.25+002.1-028.27]

Вікторія Маркова,доктор наук із соціальних комунікацій, професор,
завідувач кафедри журналістики ХДАК

Філософія збереження в контексті взаємовпливу книжкової та електронної комунікацій

Розглянуто трансформацію концепту "збереження" в контексті взаємовпливу книжкової та електронної комунікацій і визначено його сучасне розуміння.

Ключові слова: збереження, книжкова комунікація, електронна комунікація, електронний документ, інститути соціальної пам'яті.

Реалією сьогодення є співіснування і взаємовплив книжкової та електронної комунікацій, що породжує, так би мовити, їх "гібридний союз" (М. Маклюен). Книжкова культура впливає на електронну не лише на рівні існування текстів в цифровому просторі, а й у площині фундаментальних ідей. Одна з головних ідей книжкової культури — ідея збереження. Протиставляючи книжність Європейської цивілізації словесності Античності, О. Шпенглер зазначав: "А наші музеї, куди ми зносимо усю сукупність минулого, що стало чуттєво-тілесним! Хіба й вони не є провідним символом? Хіба їх призначення — не зберегти, на зразок мумій, "тіло" всієї культурної історії? Хіба ми не збираємо як незліченні дати в мільярдах надрукованих книг, так і всі творіння всіх мертвих культур у сотнях тисяч західноєвропейських міст, де в загальній масі зібраного кожний окремий предмет цілком абстрагований від плінної миті своєї нинішньої мети — єдиного святого стосовно античності — і рівномірно розчинений у нескінченній рухливості часу" [7, с. 202].

У повсякденному використанні слово "збереження" має два значення: 1) збереження в повній цілості, в наявності; 2) відсутність пошкоджень. Вказане значення повністю можна застосувати і до збереження книги, документа, однак, якщо розглянемо реалії побутування цього концепту на різних стадіях розвитку соціальних комунікацій, то виявимо відмінності в його розумінні. Істотних трансформацій концепт зазнає і в епоху цифрових комунікацій. Вивчення цих змін є важливим в обґрунтуванні як теоретичних, так і практичних засад організації процесу збереження документів в умовах сучасного комунікаційного середовища, що характеризується співіснуванням і взаємопроникненням книжкової та електронної комунікацій.

Проблема збереження документів традиційно була предметом дослідження фахівців документно-комунікаційного циклу: бібліотекознавців, книгознавців, архівознавців, музеєзнавців. З-поміж сучасних учених, праці яких присвячено цій проблемі, виокремимо Ю. Горбаня, Л. Дзєндзелюк, Т. Долбенко,

Л. Затоку, І. Коханову, А. Мелашенко, А. Меленець, Л. Муху, Л. Назаркевич, Г. Нежурбеду, О. Перевозчикову, М. Сергієнко, О. Скарлат, Н. Стрілець, Л. Халлецьку та інших. Науковці роблять наголос на застосуванні інноваційних технологій у збереженні як електронних, так і традиційних документів.

З огляду на те, що процес збереження документа пов'язаний зі значним різноманіттям загроз і ризиків (фізичних, біологічних, соціальних), до розв'язання цієї проблеми долучаються фахівці різних галузей знань, як гуманітарних, так і технічних та природничих. Водночас в умовах сучасного комунікаційного середовища важливим є розгляд означеної проблеми в соціокомунікативному аспекті.

Мета статті — дослідити трансформацію концепту "збереження" в контексті взаємовпливу книжкової та електронної комунікацій.

Для розуміння сутності й значення цих змін у контексті взаємовпливу книжкової та електронної комунікацій доцільно зробити історичний екскурс, який демонструє відмінність у розумінні сутності концепту "збереження" у різні періоди розвитку соціальних комунікацій.

Панування усної комунікації на ранніх етапах еволюції суспільства передбачало, що єдиним носієм соціально значущих смислів є людська пам'ять, а отже їх піддавали ретельній селекції, оскільки ресурси людської пам'яті обмежені. Цей вид комунікації здійснювався і в просторі, і в часі тільки в режимі безпосереднього контакту. Його перевагою був брак спотворень, як при відтворенні, так і при інтерпретації, а недоліком те, що передача обмежувалася лише ланцюжком "від батька — до сина", а тому передавали лише ту інформацію, яку вважали важливою для певного покоління, решта "зайвих" відомостей втрачалася. Така комунікаційна модель забезпечувала монополію на знання окремій соціальній групі, що відіграла роль, так би мовити, "накопичувача" і "селекціонера", гарантуючи вагомі владні повноваження.

Винахід універсального носія смислів — книги, яка передбачає фіксацію повідомлення в знаковій фор-

мі на матеріальному носії, уможливив збереження і передачу "від батька до онуків, минаючи синів", тобто ступінь селекційності знизився, передавати стали "з надлишком". Відтоді почалося формування метафізики письма — єдиного носія смислів. Однак, незважаючи на численні спроби зробити матеріальний носій міцним, надійним і водночас компактним, для виконання функції передачі повідомлення в просторі й часі книга виявилася вразливою. З одного боку, загроза йшла від творця — людини, що було пов'язано зі спробами переписати історію або розпочати її з певного періоду, як у випадку з китайським імператором Цинь Шихуанді, котрий наказав спалити всі книги, закопати живцем 460 учених-книжників і побудувати Велику китайську стіну, ізолювавши себе у просторі і часі. З другого боку — вплив навколишнього середовища безжальний до будь-якого матеріалу. Отже, питання про збереження в епоху рукописної книжності об'єктивно торкалося лише повідомлення, яке завдяки переписуванню розмножували, даючи шанс зберегтися хоча б одній з численних копій. У підсумку переписування часом відбувалося зі спотворенням і більшість класичних текстів відомі людству за пізнішими списками, які подекуди відрізняються один від одного.

Розвиток рукописної книги відбувався через еволюцію матеріального носія, і щодо форми, і щодо матеріалу. Головними визначальними якостями стали економічність, пластичність, динамічність, зручність використання, а результатом — ще більша вразливість матеріалу, оскільки папір, винахід якого був вінцем у пошуках носія тексту, ще менш міцний, ніж камінь, глина, пергамент. Водночас розвиток інститутів соціальної пам'яті, основною функцією яких тоді було забезпечення збереженості, слугував захисним механізмом, що давав змогу частково долати антропологічні й природні загрози [3]. Частковість насамперед полягала у тому, що для інститутів соціальної пам'яті характерним є "інструменталізація спогадів" (А. Ассман): "Контроль за архівом є контролем за пам'яттю" [1, с. 361]. Отже, сумним підсумком ідеї збереження доби рукописної книжності є жалюгідні залишки великої культури Античності: з 80—90 драм Есхіла до теперішнього часу дійшло 7, зі 120 драм Софокла — теж 7, а такі автори, як Архілох, Стесихор, Варрон, Енній, Корнелій Галл відомі лише за іменами та мізерними уривками творів.

Винахід друкарства, завдяки відтворенню певної кількості повністю ідентичних примірників, уможливив збереження не тільки інформаційного, а й матеріального складника. Знищити весь тираж, якщо його розповсюдили, було надто складно. Цілісність книги як єдності ідеального змісту, відтвореного друкарським способом, та матеріального носія, унеможливила внесення несанкціонованих змін у зміст без порушення форми. Друкована книга стала потужним захистом історичної пам'яті, бездоганно виконуючи завдання трансляції смислів у просторі та часі. А подальший розвиток технологій інститутів соціальної пам'яті забезпечував не тільки збереження, а й доступ до них.

Завдяки інноваціям XIX століття людство отримало можливість фіксації як текстових, так і аудіо- та візуальних повідомлень. Однак доволі швидко виявилася вразливість їх матеріальних носіїв. Крім того, потреба

технічної опосередкованості при створенні й відтворенні зумовила проблему збереження не тільки ідеального змісту та матеріального носія, а й техніки відтворення.

Ситуація загострилася з поширенням електронної комунікації. Спочатку процес сприйняли з оптимізмом щодо забезпечення збереження книжкової спадщини ("оцифрованим книгам уже нічого не загрожує"), а згодом з'ясувалося, що принцип постійного оновлення, притаманний електронній комунікації, найбільше загрожує не лише оцифрованому контенту, а передусім інформації, що існує лише в цифровому форматі.

Причини такого явища мають онтологічний характер, пов'язаний із суттєвими культурними зрушеннями сучасності. Зокрема, норвезький культуролог Т. Х. Ериксен визначив загрозливою рисою сучасного стану культури "тиранію моменту" [8]. Замість лінійного сприйняття часу, характерного для модерної доби, люди стали сприймати його як "фрагментовану одночасність". Науковець звертає увагу на те, що зростаючий потік інформації створює образ думок, більше схожий на фрагментоване, асоціативне мислення дописової цивілізації. Але зауважимо, що саме зростання обсягу знань зумовило виникнення письмової фіксації, яка дає змогу логічно впорядковувати його. Сучасний стан характеризується тим, що велика швидкість, з якою зростає обсяг інформації, вже не дає змоги послідовно вибудовувати оповідання, і, як наслідок, простір заповнюють фрагменти: "...коли (лінійний) час дробиться на короткі інтервали, він врешті-решт припиняє існувати. Це означає, що він припиняє існувати як тривалість (під останнім мається на увазі, що події охоплюють певний час), але продовжує існувати як момент, що поступово поглинається наступним моментом" [8, с. 150]. У сучасному суспільстві все визначає швидкість, і будь-яка подія миттєво перетворюється в минуле, стираючись новою подією, в якій час фрагментується в серію епізодів. Однак "репортерське" (Д. Гільденбранд) ставлення до дійсності, яке допомагають моделювати нові засоби комунікації, викликає цілком зрозуміле занепокоєння [2]. Пов'язано воно насамперед із тим, що панування чистого теперішнього здатне викликати історичну амнезію; влада новітнього заперечує владу історії; збереженню починає протистояти постійне оновлення.

Нестабільність доступності інформації в мережі породила ідею потреби її збереження за допомогою архівування. "Є ризик втрати всесвітньої цифрової спадщини для майбутніх поколінь. Фактори загрози полягають у старінні техніки і програмного забезпечення, необхідних для доступу до цифрового матеріалу, невизначеності щодо ресурсів, відповідальності та забезпечення їхньої охорони, а також браку відповідного законодавства" [5], — застерігає "Хартія про збереження цифрової спадщини".

Наукова спільнота стурбована тим, що під час перенесення документних пам'яток на інші носії інформації, матеріали можуть бути втрачені або знищені. Зокрема, Р. Шартъє рішуче заперечує ідею, що текст завжди залишається одним і тим самим, яку б форму він не мав — друковане видання, мікрофільм, електронний документ. На його думку, важливо зберегти можливість звертатися до текстів в їх різних

формах, які змінювали одна одну [6]. На ще важливіших аспектах цього процесу наголошує Р. Едмондсон — фахівець, який підготував програму ЮНЕСКО "Пам'ять світу", попереджаючи, що перенесення на цифрові носії без збереження оригіналу може спричинити глобальні фальсифікації історії. В Програмі збереження визначено як сукупність заходів, спрямованих на забезпечення постійної (вічної) доступності документної спадщини через консервацію оригіналу [4]. Цифрові технології дають змогу забезпечити його доступність, чим, безумовно, сприяють процесу збереження. Водночас Р. Едмондсон зазначає, що створення нової копії з носія, якому загрожує фізична втрата, — це не закінчення процесу збереження, а лише початок. "Ніщо ніколи не було збережено — в кращому разі, продовжує зберігатися", "Збереження — це не дискретний процес, а нескінченне завдання менеджменту" [9]. Зокрема, згідно з Рекомендаціями Єврокомісії з оцифрування і доступу до культурної спадщини, процес міграції має проводитися кожні 5—10 років.

Щодо цифрової спадщини, то проблем з її збереженням ще більше, з огляду на нестабільність, динамічність електронної інформації, яка циркулює в різноманітних форматах, легко піддається копіюванню, пошкодженню, спотворенню. У науковому товаристві поширена думка, що надійність збереження електронного документа здатна забезпечити копія на носії, довговічність якого не викликає сумнівів, приміром мікрофільм на галогеносрібній основі. Цікавий приклад реалізації ідеї збереження наводить А. Ассман у книзі "Простори спогаду: форми та трансформації культурної пам'яті": у відпрацьованих срібних копальнях поблизу Фрайбурга під захисним шаром у кілька сотень метрів твердого граніту в опломбованих, надійно загвинчених сталевих контейнерах зберігаються 750 мільйонів мікрофільмів, що у разі катастрофи мають надати "репрезентативну вибірку" культурних цінностей нашої цивілізації [1, с. 366]. Очевидно, що електронний формат не панацея, а реалізація ідеї збереження потребує комбінації різноманітних способів.

Водночас рекомендації щодо переведення електронного документа знову на матеріальний носій можуть бути застосовані тільки до пам'яток зі стабільним вмістом. Для решти доцільна емуляція — створення програмного забезпечення для відтворення цифрових документів у застарілих форматах через імітацію використання старих версій обладнання та програмного забезпечення.

Отже, концепт "збереження" в електронному середовищі означає збереження стабільності змісту при динамічності носіїв і засобів доступу, як програмних, так і технічних. Відповідно, під збереженням електронних документів сьогодні розуміють їх відбір на довгострокове (постійне) зберігання, комплектування ними інститутів соціальної пам'яті, а також забезпечення до них довготривалого доступу за допомогою способів і засобів, адекватних сучасним реаліям. Збереження розглядається як інтегративний процес, що охоплює всі стадії життєвого циклу документа.

А. Ассман вбачає у цьому сутнісні зміни парадигми збереження культурного спадку: від консервації

до "трансміграції даних", яка має здійснюватися автоматично, бути саморегульованою. "Модель матеріального довговічного існування поступається місцем моделі динамічної реорганізації даних" [1, с. 372]. На думку вченої, що менше система архівування буде залежати від людської спільноти, то доступнішою вона буде. Але в будь-якому разі навіть впровадження такої "незаангажованої" системи не вирішує проблему відбору. Її А. Ассман переадресовує в площину публічних дискусій, що, на наш погляд, є певним чином утопічним. Отже, загроза втрати або фальсифікації історичної пам'яті залишається, проте на заваді може стати диверсифікація носіїв та форматів збереження.

Висновки. Ідея збереження, яку вважали однією зі стрижневих у книжковій культурі, протиставляючи її культурі усній, поширюється та має прихильників і в умовах електронної комунікації. І як би апологети інформаційного суспільства, перемогою котрого вони вважають панування чистого теперішнього (саме на це спрямована більшість ноу-хау в розвитку засобів комунікації, які викликають ілюзію постійної долученості до подій), не критикували схильність до "консервування" культурних цінностей, що впродовж тривалого часу була характерною ознакою Європейської цивілізації, фахівці від нього відмовлятися не планують. *Перспективою* подальших досліджень є визначення оптимальних шляхів у поєднанні кращих традицій книжкової комунікації з інноваціями електронної для забезпечення збереженості культурного надбання людства.

Список використаної літератури

1. Ассман А. Простори спогаду: форми та трансформації культурної пам'яті / А. Ассман. — Київ : Ніка, 2012. — 439 с.
2. Гильденбранд Д. Новая Вавилонская башня: избр. филос. работы / Д. Гильденбранд. — Санкт-Петербург : Алтейя, 1998. — 313 с.
3. Маркова В. А. Категорія "передачі" (transmission) у медіології Режі Дебре / В. А. Маркова, О. М. Суховій // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні структури розвитку : матер. Міжнар. наук. конф. (24—25 листопада 2016 р.) / Харків. держ. акад. культури. — Харків : ХДАК, 2016. — С. 131—133.
4. Програма ЮНЕСКО "Пам'ять мира": деятельность библиотек, архивов, музеев по сохранению документального наследия. — Минск, 2007. — 176 с.
5. Хартия о сохранении цифрового наследия // Библиотекосведение. — 2004. — № 6. — С. 40—43.
6. Шартье Р. Письменная культура и общество / Р. Шартье. — Москва : Новое издательство, 2006. — 270 с.
7. Шпенглер О. Закат Европы: очерки морфологии мировой истории. Т. 1. Гештальт и действительность / О. Шпенглер. — Москва : Мысль, 1993. — 663 с.
8. Эриксен Т. Х. Тирания момента: время в эпоху информации / Т. Х. Эриксен. — Москва : Весь мир, 2003. — 204 с.
9. Edmondson R. Audiovisual Archives: Philosophy and Principles. — Paris : UNESCO, 2004. — 73 p.

Рассмотрена трансформация концепта "сохранение" в контексте взаимовлияния книжной и электронной коммуникаций и определено его современное понимание.

The transformation of the concept of "preservation" in the context of mutual influence of book and electronic communications is considered. A modern understanding of this concept is defined.

Надійшла до редакції 24 липня 2017 року